

FEATURES OF THE USE OF TROPES IN POETRY. (ON THE EXAMPLE OF I. YUSUPOV'S POETRY)

UMAROVA UMITAY

Trainee-teacher of Nukus Innovation Institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10939672>

ARTICLE INFO

Received: 02nd April 2024

Accepted: 07th April 2024

Online: 08th April 2024

KEYWORDS

Art work, I. Yusupov's work, style, poetics, program, image.

ABSTRACT

The role of tropes in the art of poetic works is studied in the article. In particular, tropes are extensively analyzed in the example of I. Yusupov's poetry.

POEZIYADA TROPLARDAN PAYDALANIV ÓZGESHELIKLARI (I.YUSUPOV POEZIYASI MISALINDA)

UMAROVA UMITAY

Nókis innovacion instituti stajyor oqitwshi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10939672>

ARTICLE INFO

Received: 02nd April 2024

Accepted: 07th April 2024

Online: 08th April 2024

KEYWORDS

Badiiy asar, I.Yusupov ijodi, stil, poetika, dastur, obraz.

ABSTRACT

Maqolada troplarning sheriy asarlar badiyiligidida tutgan o'rni o'rganilgan. Xususan, I.Yusupov poeziyasi misolida troplar keng tahlil qilingan.

Kórkem shıǵarmanıń tili hám onıń stili, kórkemlik dárejesi, poetikalıq tildiń ózgesheligin úyreniwde eń aldı menen onıń kórkemligine tásir etiwshi troplardıń ornı ayrıqsha. Sózden poetikalıq máni, obrazlılıq dóretiw arqalı onıń emocionallıq bahası artıp, mánilik ekspressiya kúshin óz sheńberine tartadı.

Kórkem tildiń kontekstinde sózler paydalanıwı arqalı awıspalı qayta mánilik hám emocionalizaciyalanıwı payda boladı. Álbette, bunday kórkem shıǵarma tilin úyreniw máselesi kórkem shıǵarma konteksti menen onıń ideyalıq mazmunına tikkeley baylanıslı

Kórkem shıǵarmanıń mánilik shınjırlanıwı sózge jańasha dástúriy, innovaciyalıq birigiw tiykarında payda boladı. Poetikalıq stil kórkem shıǵarmada bir mánilik baǵdardan ekinshi bir mánilik baǵdarǵa awısıp otıradı. Ilimpaz M. Ya. Polyakov: «Pushkin poeziyasında stilistikalıq jaqtan eki funkcionallıq sistema húkim súrip, biri- klassicizmniń xabarlaw mánisindegi predmetke baylanıslı sóz bolsa, ekinshisi – romantikalıq hártárepleme anıqlanbaǵan kóp mánilik, ambivalentlik, emocionallıq sózlerdiń mánilerinen ibarat» [5:168],- dep kórsetedi.

Ibrayim Yusupov shıǵarmalarında da tariyxıy dástúriy sóz tańlaw yamasa folklorlıq tariyxıy stilistika menen bir qatarda sózge máni júklewde romantikalıq jańasha poetikalıq, stilistikalıq ózgesheliklerdi de kóriwge boladı. Poeziya óziniń tili arqalı insanniń háreketleri, xarakteri, túsiniǵı, sezimleri, dúnyalıq kóz-qarasları, tábiyatqa qatnası h. t. b. belgilerin ashıp beredi. Solay etip, úsh tildiń: turmıshlıq til, filosofiya tili, poeziya tilleriniń birigiwi tuwıladı.

Hár bir kórkem sóz sheberiniń dóretiwshiliginde poetikalıq dúnyanıń puxaralıq hám jekelik sıpatın ashıp beriwde sezim, tuyǵı hám pikirdiń jámlesiwiniń birlesiwine súyenedi. Usı sezim, tuyǵı, pikir insanniń xarakteri, obrazın dóretiwde troplarsız ámelge asırılmaydı. Bul tariyxıy poeziyada da, házirgi poeziyada da qollanıladı.

Metafora - tereń poetikalıq mánilik kóz-qarastı súwretlewde, obrazlı oylaw, pikirlewdi tuwdırıw arqalı eń tereń mánili tásir etiwshi ekspressivlik kúshti jaratadı. Ol poetikalıq tildiń rawajlanıwı, bayıp, órisiniń keńeyiwinde tiykarǵı negiz sıpatında kórkemlikte qatnasadı. Metafora – joqarı, ullı dárejedegi funkcionallıq kúshke iye bolıp, zattıń, qubılıstıń, waqıyanıń simvollıǵın dál beriwge xızmet etedi. Solay etip, onda kórkem shıǵarmanıń stilistikalıq qatlamınıń semantikalıq bazası payda boladı.

Mısalı:

Adam kewli-jolda ósken kók emen,

Sayası mol, bulaq aǵar qasında,

Túrli tıyıq penen, túrli qol menen,

Avtograflar bar jazılǵan onda.

(I. Yusupov. Alasatlı dúnya bul)

Shayırdıń usı tórtliginde teńi tayı joq filosofiya, talǵam, salıstırmalı teńew arqalı predmetti metaforizaciyalap, ápiwayı kúndelikli til birliklerinen kórkem poeziyanıń tilin bayıtıp obrazlılıqtı, real haqıyqatlıqtı, mádeniyatlı, sıpayılıq penen súwretlep, lekin ishki poetikalıq tásir etiwdiń keń orbitalıq kúshin payda etip otır, Abstrakt -logikalıq predmetti (kewil) tábiyǵıy predmet(kók emen)ke salıstırıp, jańasha ataw arqalı metaforizaciyalap, oǵan tereń, hár kim de túsinip jete bermeytuǵın stilistikalıq mánil ik jaqtan bayıtıp, obraz jaratqan. Kók emen arqalı insanniń shıdamlılıǵın, tek jaqsılıq etiw maqseti ekenligin, keń peyilligin súwretlew arqalı tildiń múmkinshiliklerinen paydalanıp, stilistikalıq sheberlik penen kórkem poetikalıq obraz dóretken, poeziya tilin bayıtqan.

Metaforada, sonday-aq troplardıń basqa túrlerinde de predmettiń tiykarǵı mánilik qásiyeti, ol haqqında túsiniq, ásirese poeziya tilinde ekinshi orınǵa ótip, tiykarǵı poetikalıq simvollıq mánisi birinshi orınǵa ótedi, onıń mánilik áhmiyeti arta túsedı. Zattıń-predmettiń semantikalıq belgi-simvollıǵı áhmiyetlirek boladı. M. Polyakov – troplardıń ishinde metafora - kórsetiwshi, atawshı bolsa, salıstırıw – siltewshi xarakterge iye, Salıstırıw empirikalıq haqıyqatlıqqa jaqın, metafora bolsa, poetikalıq haqıyqatlıqqa, - dep pikir bildiredi.

Biz joqarıdaǵı pikirdi analizley otırıp, salıstırıw arqalı haqıyqıy tip, obrazdı kóre alsaq, metaforizaciya arqalı poetikalıq obrazlılıqtı, simvollıqtı, romantikalıq talǵamdı túsine alamız. Poetikalıq shıǵarmalarda troplardıń xızmetin úyreniwde onıń sırtqı strukturalıq dúzilisi menen birge poeziya tilinde poetikalıq shınlıq - máni ózgeriwsheńlik sıpatqa, ishki oy-tuyǵılarımızǵa kúshli tásir etiwshi emociyalıq túsiniqke iye bolamız.

I. Yusupov sheksiz talanttın tolısıwına iye, poetikalıq sózdiń máwjirep aqqan bulağı sıpatında onıń oziq oyılı, talantlı sóz sheberi. Poetikalıq talǵamǵa tolı biyik sezim, zamannıń sır-sıpatın poeziya tili menen emocional túrde jetkerip beriwde, sóz zergerliginiń biyigine shıqqan shayırdıń qáleminden dóretilgen shıǵarmalar házirgi kúnde milliy mádeniy baylıǵımız, mádeniy azıǵımız bolıp kelmekte. «Shayırdın shıǵarmaların xarakterleytuǵın belgi— grajdanlıq pafostıń kúshliligi, oyshıl lirizm poetikalıq anıqlıq, shayırlıq mádeniyattı iyelew, poetikalıq diapazonnıń keńligi dep qarawǵa boladı» [1], -dep sıpatlama beredi belgili kritik, professor S.Axmetov. Haqıyqatında da solay.

Jıraw seni báygi atınday baplaǵan,
Sheshenler dawda shıńlap seni taplaǵan.
Alpamıslar uran etip urısta,
Berdaq seni qural etip saplaǵan.
Bayterekseń ósken góne tamırdan,
Dilwarlıǵıń qıl suwırǵan qamırdan.
Qaraqalpaqtıń kewil qusı sayrasa,
Sóz qıysını ǵaziyneńnen tabılǵan.
Ana tilime

Joqarıdaǵı shayırdıń dóretpesinde milletimizdiń milliy ózine tən belgilerinen biri – ana tilimizdi sıpatlap, stilistikaniń órisin keńeytetuǵın troplardan orınlı paydalanıp, poetikalıq tildiń bazasın bayıtqan. Til birliklerinen - Báygi atınday baplaw, taplaw, uran etiw, saplaw, metaforalastırıw bolsa, báygi atınday, uran etip, qural etip, stilistikalıq dizbekleri salıstırıwshılıq qásiyetke iye. Bulardıń barlıǵı kórkem sóz ustasınıń estetikalıq zawıq beriwshi, oylandırıwshi xarakterge iye filosofıyalıq mánilik sózleri bolıw menen birge ádebiy tilde sóz baylıqlarınıń mánilik poetikalıq funkciyasın jetilistirgen. M. Polyakovtıń pikiri menen aytqanda – til tek ǵana strukturalıq jaǵınan forma bolıp qalmaq, poetikalıq teksttiń mánisi de bolıp tabıladı [5:234]. Demek, stilistika - poetikalıq sóylemde til baylıǵınıń barlıq elementlerin qamtıp, jańasha talǵam, jańasha tereń máni payda etip, pikir júritiwge iytermeleydi. I. Yusupov shıǵarmalarında qaraqalpaq xalqınıń minez-qulqı, ózine tán abzallıq qásiyetleri, ómir tirishiligi, tayǵa tańba basqanday milliy tariyxıy stilistikalıq tillik dástúrleri, tariyxıy talǵamları orın alǵan, sonıń menen birge kórkem poetikalıq jańashılıqtı da anıq, sheber súwretlep bere alǵan:

Kemseńletip ǵarrılardıń iyegin,
«Posqan el» di tolgap ótken Jiyeniń.
Ásirlerdiń awır sherin arqalap,
Tuqılı ashıp, jawır bolǵan tiyegiń.
Kelte ziban» gúrmewińe kelmedi,
«Ullı ziban» baxıt tappay shólledi.
«Jortıwlıda» eldiń joǵın joqlaǵan,
Batırlardıń at tuyaǵın serledim.

«Sherbeyitiń» sherli janday ah urıp,
«Kóz aydınıń» quwanışqa shaqırıp,
Xalıq gázebi tolqıp tassa, sendağı —
«Ayğa shaptıń» arısladay aqırıp...
Qobız

Xalqımızdıń ertedegi awır turmısın Ásirlerdiń awır sherin arqalap, stilistikalıq dizbeklerinde metaforizaciyanı bere alğan bolsa, Kelte ziban, Ullı ziban, Jortıwlı, Sherbeyit, Kóz aydın qobız namaları atlarınan paydalanıp, metonimiyanı, gúrmewge kelmew, baxıt tappay shólledi, qatarları arqalı tağı da metaforalar dóretken, al sherli janday ah urıp, «Ayğa shaptıń» arısladay aqırıp kórkem poetikalıq tekstlerinde teńewlerdi payda etip, úlken stilistikalıq obraz, kórkem emocionallıq máni ańlatqan, sózdiń tásirsheńlik qudiretin kórsete alğan.

Kúndelikli turmıslıq tilimizde zatlar - sóz - túsinik referentleriniń ápiwayı baylanıs formasına iye bolatuğın bolsaq, poeziyanıń kórkemlik tilinde sózdiń funkcionallıq xızmeti quramalasıp baradı hám sóz - obraz - túsinik - zatlar referentleriniń quramalı baylanısına iye bolamız:

Tandır japqan jeńgeylerden bar mirát,
Ruqsat joq awız tiymey ótiwge.
Kún shıǵıs jolawshısına.

Bul qatarlardağı tandır sóz arqalı ayılıp, oğan obrazlılıq máni (tandır) júklengen – túsinigimizde tandır nan jabatuğın qural – tandır – predmet, zat strukturası payda bolıp otır hám tandır sózine óziniń stilistikalıq sheberligi arqalı metonimiyalıq máni júklegen. I. Yusupov kórkem sóz ustası sıpatında qunlı poeziyanı dóretiwde, onda tildiń leksika-semantikalıq, semantikalıq-stilistikalıq keń baylıqlarınan paydalanıwda, solardıń ishinde kórkem obrazlı súwretlew quralları bolğan troplardı óziniń jeke stillik sheberligine sáykes dóretiwde kórkem óner tarawında tariyxıy dáwirler dawamında qalıplesip rawajlanğan dástúriy úlgiardi basshılıqqa alıp, tildiń rawajlanıwına, sózdiń mánilik qubılıslarınıń keńeyiwine belgili dárejede úles qosqanlıǵın kóremiz. Til birlikleriniń sistem leksikologiya talapları baǵdarında da, kórkem shıǵarmada belgili dárejede jeke stillik ustaxanasınan dóretilgen troplardıń qollanıwına toqtaytuğın bolsaq, olar kontekstte belgili bir formada hám xızmette iske asırıladi, sóylewde sáykes ólshem de káliplesedi. I. Yusupov kórkem dóretpelerinde bul jaǵdaylardı tolıq basshılıqqa alğan hám dástúriy úlgi hám ólshemlerge tiykarlanğan. Solay etip, kórkem obrazlı sóylewde tildiń xızmetin keńeytken, mánilik órisin rawajlandırıwǵa óz úlesin qosqan. Shayırdıń xızmeti sonnan ibarat, qaraqalpaq kórkem ádebiyatı sistemasına kiretuğın qosıq tilinde ózine tán ózgeshe sapasına baylanıslı kórkem ádebiyat stilistikasınıń máselelerin tereńirek túsiniwge járdem beredi.

References:

1. Ахметов С. И. Юсупов. Кеўилдеги кең дунья. Қосықлар, (алғы сөз). Нөкис:, 1989. 192 б.
2. Абдиназимов Ш. Бердақ шығармаларының тили. –Ташкент: 2006.-262 б.
3. Есемурат Бердимурат улы. Ҳазирги қарақалпақ тили. Лексикология. - Нөкис: Билим, 1994. 184 б.
4. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. 88 б.
5. Поляков М. Вопросы поэтики и художественной семантики. Москва:, 1978. 446 с.